

Наталія Михайлюк,
студентка 4 курсу
ННІ філології та журналістики.
Науковий керівник: **В. М. Титаренко,**
кандидат філологічних наук, доцент.

ЗАЧИНИ "ВОЛИНСЬКИХ ГРАМОТ XVI СТ."

У статті проаналізовані вступні частини грамот XVI ст., які походять з Волині.

Історія літературної мови – це одночасно й історія її стилістики, історія формування й розвитку стилістичної системи національної мови – стилів, стилістичних засобів, тропіки й фігур [1, с. 92].

Одним з актуальних завдань мовознавства є дослідження особливостей формування, структури та функціонування офіційно-ділового стилю української мови з огляду на його важливість як у внутрішній (у законодавчій та адміністративно-канцелярській сферах), так і в зовнішній (у дипломатичній сфері, на міжнародній арені) діяльності держави [2, с. 47].

Історія становлення офіційно-ділового стилю мови були об'єктом аналізу таких дослідників, як М. А. Жовтобрюх, І. Г. Чередниченко, Ю. В. Шевельов, Г. П. Їжакевич, І. К. Білодід, В. М. Русанівський, А. П. Коваль, А. Ф. Марахова, М. М. Пещак, В. М. Русанівський та ін. Проте це переважно стислі огляди різних періодів становлення офіційно-ділового стилю й подальшого розвитку. Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати початкі "Волинських грамот XVI ст.", у яких уміщено різні види грамот.

Зародки ділового стилю, деякі його елементи дослідники виявили ще в пам'ятках періоду Київської Русі. Цікавими з цього погляду є "Грамота великого князя Мстислава Володимировича і його сина Всеволода 1130 р.". Початкова формула цієї грамоти "*Се аз*" ("Ось я") стає з цього часу обов'язковим елементом (реквізитом) давньоруських грамот: "*Се аз князь великий Всеволод дав єсмь святому Георгію (Юр'єву монастирю) Терпугській цвинтар Ляховичі з землею, і з людьми, і з коньмі, і ліс, і борті, і ловища на Ловаті...*" (З" Грамоти великого князя Всеволода Мстиславовича Юр'єву монастирю 1125–1137 років").

Точне фіксування ділянок, предметів, майна – рухомого й нерухомого, географічних пунктів – складає визначальну рису актової писемності. Ідеться насамперед про українські грамоти XIV ст., видані й упорядковані М. М. Пещак. Дослідниця зазначає, що виникли грамоти "як документи спеціального жанру, що відрізняються від інших писемних пам'яток свого часу суспільним призначенням і умовами створення... Текст грамоти складався прилюдно. Писар виїжджав на місце події або ж зацікавлені особи приходили до того, хто видавав чи писав грамоту... Зміст грамоти, очевидно, спочатку детально обговорювався, текст формулювався усно, і тільки після цього писався документ. Складання тексту грамот відбувалося колективно» [8, с. 6].

Нерідко форма викладу свідчить про те, що документ диктувався, а особа, яка писала текст, виступала пасивним фіксатором на письмі продиктованого. Указану ситуацію можна припустити, зокрема, при складанні князівських угод,

присяжних, поручних грамот і т. ін. За таких обставин мовні особливості зафіксованих грамот можуть поєднувати в одному документі риси представників кількох місцевостей: того, хто видав грамоту; того, хто писав її; присутніх при складанні грамот [8, с. 8].

Грамоти дійшли до нас у трьох різновидах – як оригінал, як копія, у скороченому вигляді або просто в реєстрі та записних книгах, а також у літописних викладах. Будь-який окремих узятий текст документа мав попередника і наступника: з одного боку, оригіналові передували чорновий проект, з оригіналу робилися копії або короткий переказ змісту, а з іншого, – для написання грамоти виступали зразком її попередники (інші грамоти), а вона могла бути зразком для наступних актових матеріалів [8, с. 9].

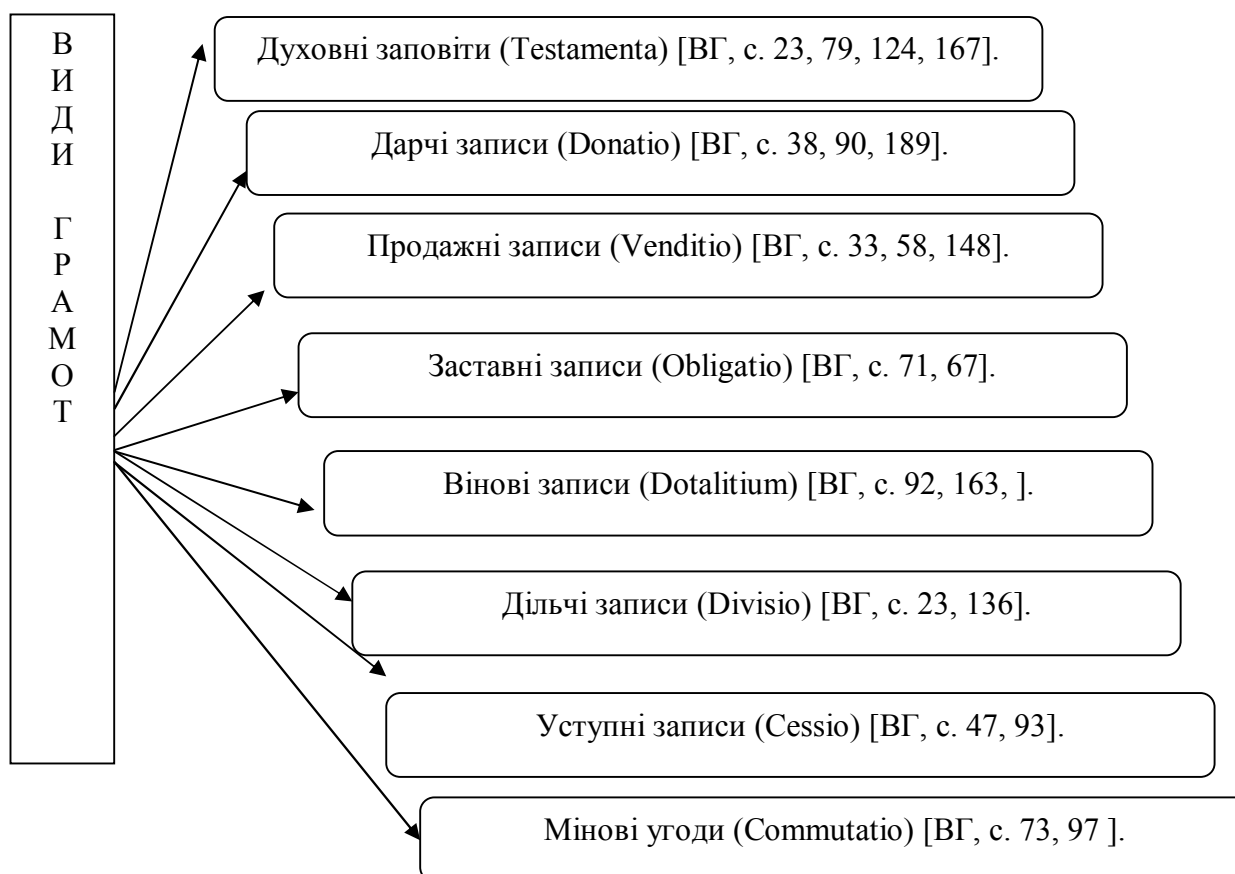
Як зазначає М. М. Пещак, поряд із терміном грамота використовувався й лист, але перший термін уживався частіше. Аналізуючи пам'ятки XIV – XV ст. можна зробити висновок, що на той час існувало понад 30 різновидів грамот: дарчі, договірні, уставні, мирні, роздільні, купчі, митні, вотчинні, пільгові, праві, присяжні, поручні, позивні, охоронні та ін. [8, с. 10].

Немає сумніву в тому, що протягом XIV–XV ст. в Україні ділова мова була позбавлена всяких «красивостей», проте вона мала досить струнку структуру: початок кожної грамоти засвідчував, ким вона дається, далі йшов виклад подій, що спричинили появу грамоти, і насамкінець з'ясовувалися обставини, за яких постала грамота, називалися свідки її написання і под. Грамоти великого князя Вітовта характеризуються одним із варіантів поширеного тоді в Україні стандартного зачину: *"Мл[с̃]тью бж̃ью мы кн̃зь велики[и] витовтъ чинимъ знаменито и даем ведати симъ нашимъ листомъ каждому доброму нынѣшнимъ и пото[м]ъ будучи[м], хто намъ оузритъ или чтучи его вс[л]ышитъ коли кому будетъ его потребно"* [7, с. 63]. Стандартний початок є й у грамотах великого князя Швидригайла Ольгердовича: *"Мл[с̃]тью бж̃єю мы великий кн̃зь швитрикаила олкердови[ч] чыни[м] знаменито симъ нашы[м] листо[м] и даемъ вѣдати каждому доброму хто нань оузритъ или оуслыши[т] его чтучи"* [5, с. 63]. Подібні стандартні зачини подекуди трапляються в приватних грамотах, пор.: *"ча хвє[д]ка пашкова до[ч]ка дохновича сознаваю си[м] мои[м] листо[м] хто на не[г] посмотри[т] алибо чтучи е[г] услыши[т]"*. Грамоти польського короля Казимира написані у формі листів і починаються традиційним називанням скороченого королівського титулу, після чого йде звернення до особи: *"Казими[r] божью м̃стью. намєст̃нику вруц̃ькому пану го[r]ностаю романовичу..."* [7, с. 87]. Кожна грамота великого князя Олександра починається стандартною формулою, що становить титул великого князя: *"са[м] алекса[н]дръ бѡ[ж]ю м̃[с]тью велики[и] кн̃зь ли(т)[о]вскии рускии жомои[т]ски[и] и ины[х]"*. Подібні зачини характерні й для молдавських грамот: *"Мл[с̃]тїю бж̃їєю. мы александръ воєвода, господарь землі мо[л]давскои. чини[м] знаменито, ис си[м] листомъ нашимъ. оусѣ[м] кто на[н] оузри[т]. или его оуслыши[т] чтучи"*; досить часто ця традиційна формула зачину розширюється в першій своїй частині: *"Въ имѣ оѡа и с̃на и ст̃го д̃ха. тр[о]ица ст̃аа и единос̃жїцнаа и нераздѣлимаа. се азъ ра[б] в̃л[д]кы моего. ісу х̃а іѡ стефа[н] воєвода бж̃їєю мл[с]тїю гл[д]р̃ь землі."*

мо[л]давскои. знаменито чини[м] и[с] си[м] листо[м] наши[м] въсѢ[м] кто на[н] възри[т] или его чтучи оуслыши[т]" [6, с. 62].

За ступенем відображення живого народного мовлення ділові тексти XVI ст. можна поділити на три групи: а) офіційно-урядові документи (універсали, накази, інструкції), збірники законів, статuti, а також деякі акти й документи церковного управління; б) судові акти, супліки-скарги, купчі та дарчі записи, духівниці, описи та реєстри майна, що здебільшого походили з органів місцевого управління (міських ратуш, сотенних і полкових канцелярій та ін.); в) приватні листи, переважна більшість яких у той час за мовою і стилем були близькими до офіційного листування [2, с. 48].

"Волинські грамоти XVI ст." – це пам'ятка української мови, у якій чітко простежується риси офіційно-ділового стилю XVI ст. Усі грамоти вміщені в книзі, можна розподілити на такі види:

Усі перелічені грамоти є приватними угодами між різними особами. Звичайні побутові факти – основний зміст документів. Відповідно до цього й мовне оформлення їх характеризується тісним зв'язком з живою народною мовою, охоплюючи значний ареал живомовної лексики та фразеології. Це переважно мова з уст народу, його представників різного ступеня освіти й різного соціального стану [3, с. 6].

Отже, Волинські грамоти – це приватні документи, основним змістом яких були звичайні життєві події, їх виклад засвідчував тісний зв'язок із живою народною мовою.

Проаналізуємо зачини, які наявні в досліджуваних текстах.

Початки духовного заповіту дещо відрізняються від дарчих записів, хоча б тим, що призначення в них різне. У духовних заповітах людина висловлювала власну волю щодо розподілу своєї маєтності після смерті між нащадками чи родичами, а в дарчих записах закріплювалося дарування маєтності однією особою іншій при житті. Тому в духовних заповітах початки мали церковне спрямування: *"Во (у)ме стан сА. Ами(н)..."* (ВГ, с. 23), а лише потім указувалася особа, що зверталася зі своїм проханням: *"Я, ѿникє(у) Богданови(ч) Бутєти(ц)ки(у), будучи ещє при добро(у) памєти, вєдаючи те(ж) тоє..."* (ВГ, с. 23). У дарчих же записах відразу зазначалася особа *"Я, Фєдо(р) Со(л)та(н)..."* (ВГ, с. 90), але інформація доповнюється додатковими відомостями про посаду та місце проживання: *"<...> писа(р) зє(м)ски(у) поєту Володимє(р)ского"* (ВГ, с. 90). Такі ж початки як у дарчих записах, мають і продажні листи: *"Я, Радко Гнєвошєвичь Быте(н)ски(у), зємАни(н) зємли Во(л)ьскоє поєту Володимєрского<...>"* (ВГ, с. 38), заставні записи *"Я, Ива(н) Гапли(ч) Шпановски(у), во(у)ски(у) зємли Во(л)ьскоє лу(ц)ки(у) <...>"* (ВГ, с. 71), та вінові записи: *"Я, Фєдо(р) Со(л)та(н), писа(р) зє(м)ски(у) поєту Володимє(р)ского<...>"* (ВГ, с. 92). А в уступних записах, інформація про місце проживання й посаду зникла: *" Я, Станисла(в) Во(у)техови(ч) Го(л)ко, вы(з)навамь сямь моимь листо(м) <...>"* (ВГ, с. 47).

Отже, проаналізувавши значну кількість початків волинських документів XVI ст., можемо зробити висновок, що для них, як і для грамот попередніх століть, у вступі існували формуляри. Також у зачині було обов'язковим називання осіб, від яких писалися угоди, посади та їх місце проживання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Д. Стилі, підстилі чи жанри літературної мови // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. – Вип. 93. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 92-101.
2. Беценко Т. Історія становлення та формування офіційно-ділового стилю української мови // Наук. вісник ЧНУ. – Вип. 117–118. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 45-52.
3. Передмова / Волинські грамоти XVI ст. / Упорядники В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 3-16.
4. Єдлінська У. Я. Ділова мова XIV – XV ст. в українському мовотворчому процесі // Міжнар. конгр. Україністів.: Мовознавство. – Львів, 1993. – С. 17-21.
5. Жовтобрюх М. Староукраїнські грамоти як пам'ятки літературної мови // Мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 62-70.
6. Купчинський О. А. П'ять староукраїнських грамот XIV ст. // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 59-64.
7. Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови / Відп. ред. В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1977. – 237 с.
8. Пещак М. М. Стиль ділових документів XIV ст. – К.: Наукова думка, 1979. – 229 с.

9. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Підручник.
– К.: АртЕк, 2001. – 392 с.